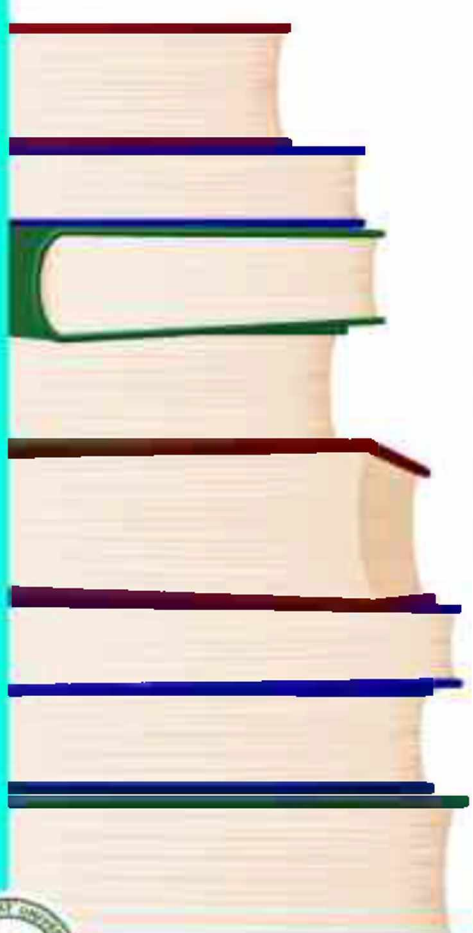
ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 7-8

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL ADABIYOT TA'LIM

Philological research: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 7-8

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.08.2024
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, *iqtisod fanlari doktori, professor*

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, *filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)*
Shoxista Maxmaraimova, *filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)*
O'ral Xoliyorov, *f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)*
Olmos Ulviy Binnatova, *f.f.d., professor (Ozarbayjon)*
Karl Rayxl, *f.f.d., professor (Germaniya)*
Vali Savash yelok, *f.f.d., professor (Turkiya)*
Dorota Silviya, f.f.f.d. *(PhD), dotsent (Polsha)*
Muslihiddin Muhiddinov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Ibodulla Mirzayev, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Abdi Mamatov *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Suyun Karimov *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Muhammadxon Hakimov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Nafas Shodmonov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Dilmurod Quronov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Baxtiyor Mengliyev, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Normat Yo'ldoshev, *f.f.n., dotsent (O'zbekiston)*
Abdulla Xudoyqulov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Bobonazar Murtazayev, *f.f.n., dotsent (O'zbekiston)*
Asqar Eshmo'minov, *f.f.d., dotsent (O'zbekiston)*
Obidjon Shofiyev, *f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)*
Zafar Umurqulov, *f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O'zbekiston)*
Nurali Amonturdiyev, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Hakim Ahmedov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Ahad Shukurov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Eshnazar Jabborov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Abdumurod Arslonov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Sirojiddin Turdimurodov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Umida Raximova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Gulchehra Begmatova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Shoira Amonturdiyeva, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Nargis Qurbonazarova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Muyassar Xolova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Sherzod Turdiqulov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Zaynura Qodirova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.08.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, *доктор экономических наук, профессор*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, *доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)*

Шохиста Махмараимова, *доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)*

Урал Холияров, *ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)*

Олмос Улвий Биннатова, *д.ф.н., профессор (Азербайджан)*

Карл Райхл, *д.ф.н., профессор (Германия)*

Вали Саваш Елок, *д.ф.н., профессор (Турция)*

Дорота Сильвия, *PhD, доцент (Польша)*

Муслихиддин Мухиддинов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Ибодулла Мирзаев, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Абди Маматов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Суюн Каримов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Мухаммадхон Хакимов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Нафас Шодмонов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Дилмурод Куронов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Бахтиёр Менглиев, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Нормат Юлдашев, *к.ф.н., доцент (Узбекистан)*

Абдулла Худайкулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Бобоназар Муртазаев, *ф.ф.н., доцент (Узбекистан)*

Аскар Эшмуминов, *д.ф.н., доцент (Узбекистан)*

Обиджон Шофиев, *д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)*

Зафар Умуркулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Нурали Амонтурдиев, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Хаким Ахмедов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Ахад Шукуров, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Эшназар Джаббаров, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Умида Рахимова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Гульчехра Бегматова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Шоира Амонтурдиева, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Наргис Курбаназарова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Муяссар Холова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Шерзад Турдикулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Зайнура Кадирова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.08.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, *doctor of economic sciences, professor*

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, *doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)*
Shohista Makhmaraimova, *doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)*
Ural Kholiyorov, PhD, *associate professor (Uzbekistan)*
Olmos Ulviy Binnatova, *doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)*
Karl Rayxl, *doct.of philol. sciences, professor (Germany)*
Vali Salvash Elok, *doct. of philol. sciences, professor (Turkey)*
Dorota Silvia, *PhD, associate professor (Poland)*
Muslihiddin Mukhiddinov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Ibodulla Mirzaev, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Abdi Mmatov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Suyun Karimov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Muhammadkhon Khakimov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Nafas Shodmonov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Dilmurod Kuronov, *doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Bakhtiyor Mengliev, *doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Normat Yuldashev, *cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Abdulla Khudaykulov, *PhD (Uzbekistan)*
Bobonazar Murtazaev, *cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Askar Eshmuminov, *doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Obidjon Shofiev, *PhD, associate professor (Uzbekistan)*
Zafar Umurkulov, *PhD (Uzbekistan)*
Nurali Amonturdiev, *PhD (Uzbekistan)*
Hakim Akhmedov, *PhD (Uzbekistan)*
Ahad Shukurov, *PhD (Uzbekistan)*
Eshnazar Jabbarov, *PhD (Uzbekistan)*
Abdumurod Arslonov, *PhD (Uzbekistan)*
Sirojiddin Turdimurodov, *PhD (Uzbekistan)*
Umida Rakhimova, *PhD (Uzbekistan)*
Gulchekhra Begmatova, *PhD (Uzbekistan)*
Shoira Amonturdieva, *PhD (Uzbekistan)*
Nargis Kurbanazarova, *PhD (Uzbekistan)*
Muyassar Kholova, *PhD (Uzbekistan)*
Sherzod Turdikulov, *PhD (Uzbekistan)*
Zaynura Kadirova, *PhD (Uzbekistan)*

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

Tilshunoslik

МАМАТОВ АБДИ ЭШОНҚУЛОВИЧ
Инсон, тил ва маданият триадаси ёки маданият инсонга нима беради? 7

ASHIRBOYEV SAMIXON
«O‘zbek dialektologiyasi» fani ta’limi mazmuni uyg‘unligi 10

XUDOYBERGANOVA DURDONA
Metaforalarning antropotsentrik lug‘atini tuzish tamoyillari xususida 14

МАМАТОВ АБДУҒОФУР
Фразеологик бирлик тушунчаси талқини ва тадқиқи 18

ELTAZAROV JO‘LIBOY
Gramer kategorilerin türkçenin dilsel doğasina göre yorumlanmasi üzerine 24

ISMOILOVA DILRABO MUHAMMAD QIZI,
HAKIMOV MUHAMMADXON XO‘JAXONOVICH
Ilmiy paradigma transformatsiyasi hamda konseptual asos 30

PARDAYEV AZAMAT BAXRONOVICH,
MAHMADIYEV SHAVKATJON SUYUNQULOVICH
Matnning pragmatik ta’sirchanligini oshirishga xizmat qiluvchi vositalar xususida 34

TO‘XTAYEVA DILAFRUZ ASHUROVNA,
JO‘RAYEVA BIBISH MUXSINOVNA
Baho va darajalanish munosabati 38

ABDIYEV MURODQOSIM
«Davlat tili haqida»gi va u bilan bog‘liq qonunlar ijrosi masalalari xususida 44

МЕНГЛИЕВ БАХТИЁР РАЖАБОВИЧ
Ўзбек лингвистик саноати истиқболлари 50

SHUKUROV OTABEK ULASHEVICH
Globallashuv sharoitida milliy til masalalari 56

FAYZIYEVA XADICHA CHORIYEVNA
Surxondaryo o‘zbek shevalarida o‘zlashgan so‘zlar 59

DUSTMURODOV MA’RUFJON MANSUR O‘G‘LI
Qadimgi turkiy tildagi markaziy hokimiyat bilan aloqador ayrim
harbiy unvonlar xususida 63

МУНДАРИЖА

Tilshunoslik

OSTONOV O‘TKIR YANGIBOEVICH
Qishloq turizmga oid terminlarning lingvistik tahlili 67

TILLABAYEVA ZILOLA RAXMATILLAYEVNA
Samarqand viloyati qarluq shevalarida olmoshlar 70

TEMIROVA KAMOLA
«O‘zbek tili sinonimlarining katta izohli lug‘ati»da berilgan
gastronomik birliklarning semantik guruhlanishi 74

KURBONMURATOV ABROR
Ekstremistik matnda muallif belgilari 80

NURALIYEV G‘OLIBJON QURBONBOYEVICH
Taqlid so‘zlar orqali ifodalangan tovush va
harakat-holatning davomiylik semasi
(Tog‘ay murod asasrlari misolida) 83

CHORIYEVA CHAROS SALOMOVNA
Diniy leksika, tasavvufiy leksika va mifologik leksika:
tasnif va talqin muammolari 86

NURIDDINOVA NAFISA MUXIDDIN QIZI
O‘zbek tilida ayrim uzumchilikka oid leksikaning lingvokulturema sifatidagi talqini 89

In our opinion, the nature (essence) of grammatical categories in Turkic dialectes is as follows:

1. The approaches currently used for grammatical categories in Turkic linguistics are not suitable for the nature and structure of our language.

2. Grammatical categories in Turkic languages can be characterized as semantic, or rather functional-semantic categories.

3. In Turkic languages, some linguistic units (words) may go beyond this category and, as in any language, are examples of grammatical violations in Turkic dialects.

4. Grammatical categories in Turkic dialects are semi-semantic, multifaceted and multifunctional, some of them continue their functions in one part of speech, while most of them function in several parts of speech.

5. In the grammatical categories of Turkic dialects, the special form (suffix) does not change, but its meanings may change, since the meanings of a certain affix are interrelated. The sum of these meanings will determine the nature of a particular grammatical category.

6. In Turkic dialects, the meanings of grammatical categories are formed only by agglutination.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024; 7-8
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

JURNALIMIZ FAXRIY MEHMONI

ILMIY PARADIGMA TRANSFORMATSIYASI HAMDA KONSEPTUAL ASOS

HAKIMOV Muhammadxon Xo‘jaxonovich
Farg‘ona davlat universiteti professori,
filologiya fanlari doktori

ISMOILOVA Dilrabo Muhammad qizi
Farg‘ona davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Inson tafakkurida olamning lisoniy manzarasini ilmiy va amaliy bilish asosida tilning mohiyati va tabiatiga xos xususiyatlar ma’lum bir guruhlarga ajraladi. Bu esa o‘z navbatida muayyan til yuzasidan kuzatishlar olib borayotgan izlanuvchilardan unga xos xususiyatlarni differensiatsiyalash va guruhlashda tanlangan tadqiqot predmeti va obyektiga nisbatan ilmiy paradigmalar genezisiga izchil amal qilishni talab qiladi. A.Y.Maslova o‘z izlanishlarida[1] tilshunoslikning ilmiy paradigmalarini ajratadi. Ilmiy paradigma dastlab tilning morfologik sathiga oid tushuncha sifatida ajratilgan bo‘lsa, keyingi paytlarda tilshunoslikda paydo bo‘layotgan yangi yo‘nalishlarga nisbatan ham belgilanmoqdaki, bu bilan ilmiy paradigma maydoni kengayib bormoqda. Avvalo, til-

[1] Маслова А.Ю. Введение в прагмалингвистику. – М.: Флинта: Наука, 2010. – С. 6-16.

shunoslikka oid ilmiy paradigmalar tadqiqot metodi va metodologiyasi asosida shakllangan bo‘lib, ular tilshunoslikning yangi soha va yo‘nalishlari uchun konseptual asos bo‘lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham lisoniy sistemaga oid nazariyalarning mukammalashuvida u yoki bu tilshunoslarning xizmatlari katta bo‘ldi. Til haqidagi ilm uzoq davrlar davomida tadqiqotchilar tomonidan turli aspektlarda muayyan tilllarning tabiati va mohiyatini o‘rganish asosida yuzaga keldi.

Ma’lumki, ilmiy dmanbalarda qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning rivojlanishi boshqa ilmiy paradigmalarga nisbatan sohaga oid izlanishlarning dastlabki bosqichi deb e’tirof etiladi. Ushbu ilmiy paradigmaning o‘zi ham olimlar tomonidan tilning turlicha tushunilishi, til funksiyalarining har xil talqin qilinishi natijasida yuzaga keldi. F.de Sossyur to‘g‘ri ta’kidlaganidek, qiyosiy-tarixiy ilmiy paradigmaning paydo bo‘lishi tilga sof ilmiy nuqtayi nazardan qarash natijasi bo‘lib, bu ilmiy paradigma vakillari tomonidan amalga oshirilgan izlanishlar mohiyatan lingvistik vositalarning qiyosiy-tarixiy tahliliga qaratilganligi bilan e’tiborlidir. F.de Sossyur shu asosda til tadqiqida ichki va tashqi ilmni farqlash muhim ahamiyatga ega ekanligini tushuntiradi va haqiqatan ham inson tilini o‘rganadigan hamda tahlil qiladigan yo‘nalishni sof ilmiy lingvistika deb tushunadi. Ilmiy va nazariy tilshunoslikning asoschisi deb tan olingan F.de Sossyurlingvistik qarashlarining mohiyatini til va nutq tamoyillariga asoslangan dixotomik izlanishlar tashkil etadi. Til sistemasiga mansub bo‘lgan izlanishlarda uning fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarini o‘rganuvchi soha ilmiy lingvistikani tashkil qilib, u haqiqatan ham muayyan bir millat va uning tafakkuriga xos lug‘aviy birliklar hamda grammatik qoidalar haqidagi nazariyani tashkil qiladi, bular, albatta, til hodisalari sifatida uning barcha sathlarini qamrab oladi. Agar F.de Sossyurnazariyasiga asoslangan lingvistik tamoyillar negizida tadqiqotlar amalga oshiriladigan bo‘lsa, nafaqat ichki lingvistika, balki tashqi lingvistik tamoyillar ham lisoniy tadqiqotlarga xos yangi ilmiy paradigmalarning shakllanishiga xizmat qiladi. Bu paradigmalar tanlangan yo‘nalishning konseptual asosiga aylanadi. Shu ma’noda muayyan millat yoki shu millatga mansub jamoa ongidagi lisoniy sistema elemetlarini kontekstual xususiyatlar asosida o‘rganish tilshunoslikda yangi yo‘nalishlarning paydo bo‘lishiga zamin hozirlaydi. Natijada lingvistikaning o‘ziga xos yangi yo‘nalishlari shakllana boshlaydi. Tilshunoslikda hozirgi qiyosiy-tarixiy, sistem-struktur va antropotsentrik ilmiy paradigmalar tizimini shartli tarzda quyidagi guruhlarga ajratish mumkin: nazariy, metodologik va aksiologik bilishga asoslangan ilmiy paradigmalar. Borliqni ilmiy bilishga asoslangan paradigmalarning bunday tartibda guruhlanishi amalga oshirilgan tadqiqot va izlanishlardan olingan ilmiy xulosalarga asosan belgilanadi.

Tilning sistem-struktur tadqiqi unga mansub birliklarning ham shakliy ham mazmuniy tartibda guruhlanishi bilan ilmiy asoslanadi. Bunday tipdagi tadqiqotlarga xos xususiyatlarni aniqlash uchun strukturalizm terminiga berilgan ta’riflarga to‘xtalib o‘tish joiz. Jumladan, strukturalizm termini lotincha «structure» so‘zidan olingan bo‘lib, u «tuzilish», «joylashish», «tartib» degan ma’noni anglatadi. Tilshunoslikning bu yo‘nalishi o‘tgan asrning birinchi yarmida «Umumiy lingvistika kursi» asarining paydo bo‘lishi bilan belgilanadi. Ushbu asar o‘sha davrda amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlarining konseptual asosi sifatida lingvistika predmetining konkretlashishiga xizmat qildi. Struktural tilshunoslik haqida mukammal ma’lumot beruvchi F.de Sossyur qarashlari har qanday til tadqiqida uning tuzilishi, tartiblanishi, transformatsiyasi, distributsiyasi kabi yangicha usul va metodlarning shakllanishiga xizmat qildi. Tilshunoslikda tilning formal tasviri va tahlili uchun mukammal tarzda qayta ishlangan struktural nazariya lisoniy belgilarning o‘ziga xos jihatlarini ochib berishda ustuvorlik qila boshladi. Shuning uchun ham til birliklarining o‘zaro ichki munosabatini o‘rganuvchi yo‘nalishning nomi mantiqan sistem-struktur tilshunoslik deb ataldi. Til tadqiqiga oid bunday usullar esa o‘ziga xos metod sifatida namoyon bo‘ldi va ular lisoniy belgilarning maxsus tizimidan iborat bo‘ldi. Struktural-tahlil metodlari lisoniy sistema elementlarining distributiv tuzilishiga oid tadqiqotlardan tortib, transformatsion grammatikagacha bo‘lgan izlanishlarni o‘z tarkibiga qamrab oladi. Bu o‘z-o‘zidan deskriptiv lingvistika tarkibiga kiruvchi usul va metodlardan iborat bo‘ladi. Tilni sistem-struktur metodlar yordamida o‘rganish dastlab struktural tilshunoslikda til sathi birliklari doirasida amalga oshirilgan bo‘lsa, keyinchalik u lingvistikaning yangi yo‘nalishlarida ham o‘z ifodasini topa boshladi. Shuning uchun ham antropotsentrik tilshunoslik tizmiga oid tadqiqotlar mazmunini boshqa ilmiy paradigmalar tahlili va tadqiqisiz amalga oshirib bo‘lmaydi. Ularda ham ma’lum ma’noda belgilangan tadqiqot predmetiga nisbatan struktural-tahlil metodlaridan foydalanishga ehtiyoj yuzaga keladi. Chunki antropotsentrik tilshunoslik tarkibida inson omili ustuvorlik qilsa ham u tafakkurga xos umumiylik lisoniy moddiylashayotgan elementlarning guruhlanishida struktural tahlillarni talab qiladi. Shuning uchun ham sistem-struktur tilshunoslik nazariyasini faqat F.de Sossyur nomi bilan bog‘lash barobarida uning shakllanish tarixini boshqa ta’limot vakillari nomi bilan aloqadorlikda tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Aslida strukturalizm haqidagi nazariya taniqli struktur-antropolog K.Levi-Stross, struktur psixotahlilchi J.Lakan, bilimlar strukturasi asoschisi M.Fukolarning

ilmiy va falsafiy g‘oyalarining yig‘indisi sifatida yuzaga kelgan[1] ligini ta’kidlash zarur.

Tilning antropotsentrik paradigmasida esa asosiy e’tibor shaxsga qaratildi, «inson omili»ga urg‘u berildi. Bugungi kunda ushbu paradigmaning asosiy yo‘nalishi nafaqat tilshunoslik sohasini kengaytirish, balki uning inson va jamiyat bilan aloqador yangi vazifalarini shakllantirishdan iboratdir. Shu o‘rinda A.Nurmonovning tilshunoslikning boshqa fanlar bilan munosabati haqidagi konsepsiyasiga to‘xtalishni mantiqan to‘g‘ri deb hisoblaymiz. Dunyo paydo bo‘libdiki, unda mavjud narsalar olami haqida odamlar o‘zaro muloqot jarayonida bir-birlariga ma’lumot beradilar, bir-birlari bilan fikr almashadilar, borliqda yuz berayotgan voqealar haqida o‘zaro suhbatlashadilar. O‘zaro aloqa-aralashuv jarayonida til orqali bir-birlarini anglaydilar. Oddiy so‘zlashuvda, rasmiy muloqotda, ijodiy jarayon mahsuli bo‘lgan badiiy uslubga oid voqealar tasvirida hamda ilmiy uslubga oid og‘zaki va yozma matnlarda ham insonning olam haqidagi tasavvurlari natijasida yuzaga kelgan tafakkurdagi fikrlar ifodasi tilning mantiqi bilan belgilanadi. Mantiq esa boshqa barcha fanlar singari til haqidagi ilmning ham asosi sanaladi. Inson tilini o‘rganuvchi fanning lingvistika deb nomlanishi ham shu sohaga oid tushunchalar mohiyatini o‘zida aks ettiradi. Ilmni fan haqidagi so‘z bilan bog‘laganda o‘zbek tilining izohli lug‘atida ushbu tushunchaga quyidagicha izoh beriladi: Fan «...tabiat va jamiyatning taraqqiyot qonuniyatlarini ochib beruvchi hamda atrofdagi muhitga ta’sir ko‘rsatuvchi bilimlar sistemasi»[2]dan iboratdir. Tilshunoslik ham inson tilini o‘rganadigan fanlar sistemasiga mansub bo‘lib, uning mohiyati borliq va uning elementlari haqidagi nomlanish tizimi bilan bog‘liqdir. Ayni paytda u tadqiqot obyekti sifatida turlicha aspektlarni o‘ziga qamrab oladi. Shuning uchun ham ichki va tashqi lingvistik tadqiqotlar obyekti sanalgan inson tili til hodisalari tadqiqidan tashqari muloqotga asoslangan nutq hodisalari sifatida o‘zining yangi ilmiy paradigamalaridan iborat bo‘ladi, tilshunoslikning bu yangi yo‘nalishlari antropotsentrik ilmiy paradigmaning asosini tashkil etadi. Aslida qiyosiy-tarixiy va sistem-struktur ilmiy paradigmalar sof ilmiy lingvistika tushunchalari bilan nomlangan va o‘rganilgan bo‘lsa-da, bu yo‘nalishlarning tadqiqot obyekti hisoblangan tilga nofaol struktura sifatida qaralgan va ayni paytda ular fonetik, leksik va grammatik tamoyillar asosida tahlilga tortilgan. Antropotsentrik ilmiy paradigma uchun ham inson tili tadqiqot obyekti deb e’tirof etildi, unda ham muayyan xalqqa xos lisoniy sistema elementlarining shakliy va ma’noviy munosabatlari tahlilga tortila boshlandi, biroq lisoniy sistema elementlarining mohiyati inson omili bilan, konkret muloqot jarayonidagi kontekstual tahlil metodlari bilan amalga oshirildi. Bunday tadqiqotlar maydoni esa tilshunoslikda yangi deb e’tirof etilayotgan lingvopoetika, matn tilshunosligi, sotsiolingvistika, psixolingvistika, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik va «lingvogenderologiya»[3] kabi yo‘nalishlar hisobiga kengaya boshladi. Tilshunoslikning bu yo‘nalishlarida olib borilgan izlanishlarning ko‘payishi esa antropotsentrik ilmiy paradigma mundarijasining kengayishiga xizmat qildi. Natijada antropotsentrik ilmiy-nazariy paradigma mukammalasha boshladi. Tilshunoslikning lingvogenderologiya yo‘nalishi haqidagi qarashlar ham dunyo xalqlari tilshunosligida u yoki bu darajada paydo bo‘la boshladi.

Borliq va til mexanizmi o‘rtasidagi bog‘liqlik asosida inson tafakkurining konseptual manzaraga aylanishi, konseptual manzaraning lisoniy manzarada namoyon bo‘lishi, lison orqali tafakkurni ko‘rish, tafakkur ifodasi sanalgan tilda ana shu xalqqa xos urf-odat va madaniyatni tahlil qilish natijasida lingvistika degan fanning tadqiqot maydoni kengaydi. Uning yangi va o‘ziga xos yo‘nalishlari paydo bo‘la boshladi. Tafakkurdan tilga, tildan tafakkurga tamoyillari orqali tilshunoslikda kognitologiya, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, neyrolingvistika, pragmalingvistika, sotsiolingvistika, lingvokulturologiya, sinergetika, lingvogenderologiya kabi tilshunoslikning yangi yo‘nalishlari paydo bo‘ldiki, sanab o‘tilgan yo‘nalishlarda lisoniy ifoda vositalari inson omili orqali belgilanadi, uning tafakkur tarzi bilan bog‘liq muammolar o‘rganiladi. Shuning uchun ham tilshunoslikning aynan mana shu yo‘nalishlari antropotsentrik ilmiy paradigma asosida ish ko‘radi. Inson omili degan tushunchaning mohiyati esa tafakkur, olamni bilish hamda olam haqidagi inson tasavvurlari bilan bog‘liq holda izohlanadi. Bu o‘z navbatida borliq, inson tafakkuri va til bog‘liqligi asosida ro‘y beradi. Shuning uchun ham borliq va uning inson tafakkuridagi ifodasi uning tasavvur va taassurotlari bilan bog‘liq bo‘lib, ularning ifodalanishi uchun tilga ehtiyoj seziladi. Tafakkurga xos umumiy tushunchalar hamda ularning lisoniy vositalar bilan namoyon bo‘lishi hamda bunday vositalarning ma’lum qonuniyatlar va tamoyillar asosida guruhlarga ajratilishi lingvistika va uning yangi yo‘nalishlari haqidagi ilmning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Shuning uchun ham mav-

[1] Зиновьева Е.С. Языковые механизмы конструирования маскулинности и феминности в дискурсе глянцевых журналов (на материале английского и русского языков): дисс. … канд. филол. наук. – Ярославль, 2018. – С. 18.

[2] Маслова А.Ю. Введение в прагмалингвистику. – М.: Флинта: Наука, 2010. – С. 6-16.

[3] Зиновьева Е.С. Языковые механизмы конструирования маскулинности и феминности в дискурсе глянцевых журналов (на материале английского и русского языков): дисс. … канд. филол. наук. – Ярославль, 2018. – С. 18.

jud barcha tillarning mohiyatida o‘ziga xos xususiyatlar mavjud bo‘lsa ham ular orqali tasvirlangan voqea va tafsilotlar mazmuni inson tafakkurining mahsuli sifatida umumiylik kasb etadi. Bu esa borliq va borliq elementlari haqidagi barcha millatlarga xos tafakkurning umumiyligini belgilaydi. Umumiy ratsional grammatika yaratish haqidagi g‘oyalar tilshunoslikda yangi yo‘nalishlarning paydo bo‘lishiga ham turtki bo‘ldi.

Tafakkurdagi fikrlarning ifoda shakllari konkret tillar bo‘lgani uchun ham ularda umumiylik belgilari gnoseologik tahlillar orqali amalga oshiriladi. Bular esa lisoniy sistemada ham boshqa fanlardan o‘zaro farqlanuvchi ilmiy paradigmalarni shakllantiradi. Aslida paradigma tushunchasi grekcha «paradeigma» so‘zidan olingan bo‘lib, u namuna, misol, andoza degan ma’nolarda qo‘llanilgan. Bu haqida A.Hojiyevning «Lingvistik terminlarning izohli lug‘ati»da shunday fikrlar bildiriladi: til birliklari, grammatik formalarning umumiy ma’nosiga ko‘ra birlashuvchi, xususiy ma’nolariga ko‘ra farqlanuvchi sistema[1]si paradigma tushunchasini ifodalaydi, biroq so‘z lisoniy paradigmalar haqida borar ekan, u tadqiqot obyektining mohiyati va talqiniga qarab ajratiladi, masalan, til sathi birliklari paradigmasi, morfologik, sintaktik yoki stilistik paradigmalar. Umuman paradigma termini barcha tillar tadqiqi uchun ham konkret tillar faktlarini tahlil qilish davomida ham qo‘llanuvchi umumiy termin sifatida tilshunoslar tomonidan allaqachon e’tirof etilgan. Paradigma tushunchasi bugun paydo bo‘lgan qoidalar majmuidan iborat bo‘libgina qolmay, balki u antik va o‘rta asrlar falsafasida ham mavjud bo‘lgan tushunchadir. Uning mohiyati yuqorida ta’kidlanganidek umumiy ratsional grammatika haqidagi nazariyalar bilan uzviy bog‘lanadi. Shuning cuhun ham ilmiy adabiyotlarda «inson ongiga ta’sir etuvchi har qanday tadqiqot obyektining ratsional tomonlarini topish asosida»[2] barcha tillarga xos bo‘lgan tafakkurdagi «implitsit»[3] bilim va uning moddiylashtiruvchisi sanalgan tilda ham umumiy va xususiy belgilari bilan namoyon bo‘luvchi paradigmalarni ajratish mumkin. Paradigma haqidagi nazariya aslida dastlab, tilning morfologik sathida shakllangan bo‘lsa-da, keyinchalik u tilning barcha sath birliklari tizimida ham ko‘zga tashlandi, bugunga kelib uning mazmuni nafaqat til sathlari hodisalariga nisbatan, balki tilshunoslikning yangi yo‘nalishlari hamda ularga xos tadqiqotlar tizimida ham namoyon bo‘lmoqda. Yuqoridagi fikrlar mohiyatan paradigma haqidagi umumiy tushunchalar sifatida qabul qilinsa-da, bu terminning dunyoga kelishi va ilmiy hayotda qo‘llanilishi G.Bregman nomi bilan bog‘liqdir. «Paradigma» atamasi birinchi marta XIX-XX asrlarda G.Bregman tomonidan qo‘llanilgan bo‘lib, terminning ilmiy bilish bilan bog‘liq konseptual asoslari sifatida tarqalishi va ilmiy hayotga olib kirilishi amerikalik fan metodologi Tomas Kunga tegishlidir. Uning 1962-yilda nashr etilgan «Ilmiy inqiloblar strukturasi» kitobida fanning rivojlanishi gnoseologik paradigma siljishi - ilmiy inqilob bilan bog‘liq tahlillar tarzida izohlangan[4]. Tomas Kunning «Ilmiy inqiloblar strukturasi» nomli asarining dunyo yuzini ko‘rishi o‘z navbatida boshqa fanlarda bo‘lgani kabi lingvistikada ham tilni ilmiy bilishga nisbatan qo‘llanuvchi tushunchalar mohiyatini o‘zida to‘la ma’noda aks ettirdi. Bu bilan tilshunoslikda ratsional grammatika yaratilgani hamda tilni ilmiy bilish boshlangani kabi paradigmalar differensiatsiyasi ham hozirgi kunga qadar davom etayotgan tadqiqotlarning natijasi deyishimiz mumkin.

Yuqoridagi fikrlar asosida shuni aytish mumkinki, tilshunoslikda ilmiy paradigmalar tanlangan yo‘nalishlarning predmeti va tadqiqot obyektiga nisbatan belgilanadi. Ilmiy paradigmalar transformatsiyasi lisoniy tahlil va tamoyillar asosida yuz beradi. Tamoyil va tahlilning o‘zgarishi tadqiqot fokusiga bog‘liq bo‘ladi. Tadqiqot fokusi esa ilmiy paradigma bilan belgilanadi. Ilmiy paradigma mohiyati tadqiqiot predmeti va obyektiga nisbatan transformatsiyalanadi. Har qanday tadqiqot predmeti va obyekti yaxlit strukturadan iborat bo‘lsa ham, u yagona ilmiy paradigma tarkibida boshqa ilmiy paradigmalar bilan mukammallashib boradi. Shuning uchun ham tahlil va tadqiq uchun tanlab olingan lisoniy dalillar talabi bilan u yoki bu metod va tamoyillar ishtiroki tadqiqotda ko‘zga tashlanadi.

Rezyume. Ushbu maqolada hozirgi kunda jahon tilshunosligida mavjud bo‘lgan ilmiy paradigmalar va ularning tarkibiy qismi sanalgan sohalarga asosiy e’tibor qaratilgan bo‘lib, ilmiy paradigma almashinuviga olib kelgan sabablar nazariy manbalar asosida dalillangan.

Resume. This article focuses on modern scientific paradigms in world linguistics and the areas that comprise them. Based on theoretical sources, the reasons that led to the change in the scientific paradigm are proven.

Резюме. В данной статье основное внимание уделяется современным научным парадигмам в мировой лингвистике и областям, входящим в их состав. На основе теоретических источников доказаны причины, приведшие к смене научной парадигмы.